

Т. А. ЛАВРЕНЮК

аспірант кафедри господарського права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, Харків
Lavr_Iex@mail.ru

ПРИНЦИПИ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА ЯК ЗАСІБ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті окреслено коло питань, які підлягають вирішенню з метою надання принципам господарського права практичного змісту та підвищення ефективності всього господарсько-правового механізму. Звернуто увагу на специфіку та комплексний характер галузі господарського права, що повинно бути враховано при визначенні та відповідній класифікації його принципів. Ставиться питання можливості гармонійного поєднання публічного та приватного інтересів за допомогою принципів права. Підкреслено особливий зв'язок господарського права з економікою та необхідність побудови змістовної основи принципів господарського права на загальних принципах функціонування ринкової економіки.

Ключові слова: принципи права, принципи господарського права, функції принципів господарського права.

Постановка проблеми. Ефективність правового регулювання залежить від цілої низки чинників, але значною мірою від принципів права, оскільки вони є першоосною, тим вектором, який вказує напрям правового регулювання та його правову мету.

Особливо актуальними в цьому контексті є визначення та належне правове закріплення принципів господарського права, оскільки вони є базисом, підґрунтям, тією правовою основою, на якій будується господарське право, а ефективність правового регулювання у цій сфері напряму впливає на рівень економіки держави.

Цінність принципів права полягає в тому, що вони одночасно здатні визначати зміст системи права та її структурних елементів, бути засобом для тлумачення правових норм, а також бути безпосередньо регулятором правовідносин, у тому числі долаючи прогалини у праві, що особливо є актуальним для галузі господарського права через стрімку динаміку розвитку господарських відносин та постійне розширення сфер господарювання.

Принципи права впливають як на процес нормотворчості, так і на процес правозастосування.

Разом із тим у середовищі практикуючих юристів принципи права сприймаються лише як теоретична, навіть ідеологічна складова права, яка позбавлена будь-якого практичного значення.

Такий формальний підхід до принципів права обумовлений, зокрема, неналежним приділенням уваги до цієї тематики як у курсах навчання та підготовки фахівців у галузі права, так і недостатньою увагою до цієї теми з боку теоретичних досліджень, що, у свою чергу, відображається в недоліках як нормотворчості, так і правозастосування.

Також слід відмітити відсутність у Господарському кодексі України статті, яка б містила загальні принципи господарського права, що повинні бути регулятором суспільних відносин у сфері господарського права. В основному галузевому кодексі закріплено принципи господарювання (ст. 6 Господарського кодексу України), але відсутні принципи, які б визначали загальні концептуальні засади, на яких повинні будуватись всі нормативно-правові акти, що регулюють господарські правовідносини, та на підставі яких повинно здійснюватись тлумачення як норм самого кодексу, так і інших правових актів господарського права.

Тут слід додати, що загальні принципи господарювання, як слушно зазначає В. С. Щербіна, не є тотожними із принципами господарського права, як помилково вважають деякі дослідники [7, с. 86].

Глобальна сучасна правова інтеграція також посилює роль правових принципів. Практика Європейського суду з прав людини сьогодні займає провідне місце в системі права України, рішення Європейського суду з прав людини закріплене на законодавчому рівні як обов'язкові джерела права України та всі рішення державних органів розглядаються крізь призму їх відповідності принципам права, що закріплені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та рішеннях Європейського суду з прав людини.

На національному рівні відбувається колізія, де, з одного боку, є практика Європейського суду з прав людини, яка визнана джерелом права України, а з другого – національне законодавство, яким зобов'язані керуватися державні органи та їх посадові особи, що приймають владні рішення, та яке іноді повністю не узгоджується з практикою Європейського суду з прав людини.

Наявність чітко сформульованих принципів господарського права, з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, та закріплених на рівні національного законодавства, може дозволити розв'язати цю проблему в межах галузі господарського права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичною базою дослідження є праці таких відомих науковців: С. С. Алексєєв, Г. Л. Знаменський, А. М. Колодій, В. К. Мамутов, С. П. Погребняк, В. С. Щербина. Однак названа проблема не отримала свого комплексного теоретичного вирішення.

Формулювання цілей. Завданням цієї статті є окреслення питання розуміння природи галузевих принципів господарського права, надання їм не лише теоретичного, а й функціонального, інструментального змісту.

Метою статті є з'ясування специфіки самої галузі господарського права, що повинно позначитись на принципах господарського права та їх системі.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в науковій літературі немає єдиного підходу до розуміння принципів господарського права. Перш за все для всебічного розуміння галузевих принципів необхідно звернутись до визначення поняття принципів у праві.

В юридичній літературі поширеними є підхід до визначення принципів права, що відповідає визначенню, наданому С. С. Алексєєвим, як виражених у праві вихідних нормативно-керівних засад, що характеризують його зміст, його основи, закріплені в ньому закономірності суспільного життя [1, с. 75].

А. М. Колодій у своїй монографії, присвяченій темі принципів права України, визначає принципи права як «відправні ідеї існування права, які виражають найважливіші закономірності і підвалини цього типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права і становлять його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу. Принципи права спрямовують і надають синхронності усьому механізму правового регулювання суспільних відносин...» [4, с. 27].

Досить виразно та змістовно визначає принципи права Жан-Луї Бержель, вказуючи на те, що принципи права є плодом тенденцій, що приховані від зовнішнього зору в надрах суспільства, та вони є виявом «духу законів» [2, с. 167].

Загальноприйнятим у юридичній літературі вважається поділ принципів права залежно від сфери їх дії у межах системи права на: основоположні та загальні (притаманні праву у цілому), міжгалузеві (властиві декільком галузям права), та, відповідно, галузеві, підгалузеві та інститутів.

Досліджуючи природу принципів окремої галузі права, слід зазначити таке.

Кожна галузь права, як слушно відмічає у своїй монографії А. М. Колодій, характеризується: загальними для всіх галузей основними принципами права; міжгалузевими, що властиві не лише одній галузі; галузевими, що притаманні лише одній галузі права та принципами структурного виду права, властивими відносно великим автономним групам галузей права (публічному і приватному, об'єктивному і суб'єктивному тощо). З цього слідує дуже важливий висновок про залежність внутрішньої єдності і стабільності кожної окремої галузі права, та, відповідно, і права загалом, від притаманних галузям принципів права [4, с. 114]. В той же час можливо зробити висновок про те, що безперечним є факт залежності галузевих принципів права від специфіки самої галузі права, оскільки принципи містять основні риси права.

Таким чином, визначаючи галузеві принципи господарського права, необхідно почати зі специфіки самої галузі права.

По-перше, господарське право, будучи комплексною галуззю права, поєднує в собі публічне та приватне право.

В основу публічного права покладений публічний інтерес, яким є загальний суспільний інтерес, що визнається та, відповідно, охороняється з боку держави.

До предмета правового регулювання публічного права входять відносини, що пов'язані із реалізацією публічного інтересу, що передбачає наявність спеціального суб'єкта – суб'єкта владних повноважень. Правовідносини у сфері публічного права характеризуються юридичною нерівністю учасників.

В основі приватного права є приватний інтерес, яким є інтерес окремих осіб.

До предмета правового регулювання приватного права входять відносини, пов'язані із реалізацією приватного інтересу, а характер правовідносин між учасниками характеризується їх юридичною рівністю (непідпорядкованістю).

Відповідно, різними є методи правового регулювання (імперативний для публічного та диспозитивний для приватного) та типи правового регулювання (спеціально-дозволенний для публічного та загальнодозволенний для приватного).

Звичайно, така дихотомія права, обумовлена комплексним характером господарського права, повинна визначати особливості його принципів, які повинні поєднати по суті протилежні за своєю правовою природою інтереси.

При цьому важливе значення має правильне визначення наявності приватного або публічного інтересу в реальних правовідносинах та знаходження оптимального співвідношення між ними.

Наприклад, в основі права на підприємницьку діяльність лежить приватний інтерес, водночас забезпечення режиму свободи підприємницької діяльності повинно бути визнано основоположним публічним інтересом, на базі якого

вже будуються різноманітні правовідносини приватного характеру. Відповідно, в основу принципу свободи підприємницької діяльності, який є одним із провідних принципів господарського права, необхідно закласти механізм, де, з одного боку, буде забезпечення свободи підприємницької діяльності, а з другого – обмеження цієї свободи, однак виключно з метою охорони та забезпечення інших приватних та публічних інтересів.

В. С. Щербіна визначає досягнення оптимального (залежно від соціально-економічних умов, політичного розвитку суспільства, завдань конкретного історичного періоду) співвідношення публічних і приватних інтересів як головне завдання держави, що забезпечується шляхом застосування економічних чи адміністративних методів регулюючого впливу на економіку, а також різноманітних засобів і механізмів регулювання господарської діяльності. При цьому автором слушно звертається увага на те, що баланс публічних і приватних інтересів в економічній сфері, у випадках, коли йдеться про державне регулювання економіки, є лише одним із можливих станів їх співвідношення (стан рівноваги), який не можна визначати як мету (проміжну чи кінцеву) регулюючого впливу держави, оскільки про баланс інтересів можна говорити у разі, коли йдеться про юридично рівноправних учасників правовідносин. В усіх інших випадках, і цей висновок, на нашу думку, є правильним та логічним, держава в особі її уповноважених органів обирає найбільш оптимальні, на її погляд, методи (адміністративні чи економічні) впливу на економіку, на поведінку суб'єктів господарювання залежно від того, які саме інтереси – приватні чи публічні – вона збирається відстоювати, і якими нормами права – приватними чи публічними – вона цього має досягти [6, с. 30].

Таким чином, одним із принципів господарського права повинен бути принцип оптимального співвідношення приватних та публічних інтересів. Досягнення цього принципу вбачається можливим через застосування загального принципу пропорційності (включає в себе три критерії: засіб, призначений для досягнення мети, повинен підходити для цієї мети; з усіх придатних має бути обрано той засіб, який найменше обмежує право суб'єкта господарювання; збиток суб'єкта господарювання від обмеження його права повинен бути пропорційним вигоді від досягнення поставленої мети) [5, с. 129].

По-друге, при визначенні принципів господарського права необхідно враховувати правовий характер господарських відносин, які є предметом господарсько-правового регулювання.

Відповідно до ст. 1 Господарського кодексу України, ним регулюються господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Господарські відносини відповідно до ст. 3 Господарського кодексу України поділяються на: господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини.

Господарсько-виробничими, відповідно до ч. 5 ст. 3 Господарського кодексу України є майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності.

Під організаційно-господарськими відносинами у Кодексі розуміються відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю (ч. 6 ст. 3 Господарського кодексу України).

Внутрішньогосподарськими є відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами (ч. 7 ст. 3 Господарського кодексу України).

Ці правовідносини є різними за змістом:

- відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності;

- відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю;

- відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами;

за правовим характером:

- публічно-правовий;

- приватноправовий;

за суб'єктним складом:

- суб'єкт господарювання;

- суб'єкт організаційно-господарських повноважень;

- структурний підрозділ суб'єкта господарювання.

Таким чином, до предмета господарсько-правового регулювання входять три абсолютно різні за правовою природою групи відносин, які не можуть бути змішані між собою і це вимагає відповідного поділу галузевих принципів господарського права на господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини.

Здається, що така галузева топографія принципів господарського права дозволить максимально врахувати особливості кожної групи господарських

відносин та специфіку комплексності галузі господарського права, що містить у собі поєднання приватного та публічного права.

По-третє, господарське право має тісний зв'язок з економікою.

Змістовна основа принципів господарського права повинна будуватись на загальних принципах функціонування ринкової економіки.

Економічний принцип повинен ставати правовим, якщо його порушення може мати негативні для суспільства та економічної системи наслідки. І в цьому випадку повинна відбуватись своєрідна «конвергенція» економічних і правових принципів.

З урахуванням викладеного ієрархію принципів господарського права умовно можливо представити у вигляді такої схеми.

Слід зазначити, що особливу увагу необхідно приділити питанню належного закріплення принципів господарського права в Господарському кодексі України, без чого вони можуть залишитися лише на рівні ідей, поглядів та концепцій.

При регламентації принципів права необхідно використовувати досконалу нормотворчу техніку з метою створення максимально зрозумілих, чітких, однозначних, несуперечливих правил.

У чинному Господарському кодексі України міститься ст. 5 «Конституційні основи правопорядку у сфері господарювання», ст. 6 «Загальні принципи господарювання», ст. 44 «Принципи підприємницької діяльності», проте не має статті, яка б чітко визначала принципи господарського права, які повинні бути підставою, тим загальним законом, відповідно до якого повинно відбуватись правове регулювання всіх суспільних відносин, які є предметом галузі господарського права.

Здається, це є недоліком та виявляє відсутність системного підходу до цієї тематики.

На сьогодні, як слушно відмічає Д. В. Задихайло, господарське законодавство відзначається надзвичайним обсягом і динамікою, значним ступенем колізійності, особливим запитом на системний характер господарсько-правового регулювання, враховуючи комплексну природу його об'єктів [3, с. 7].

У подоланні цієї проблеми особливу увагу необхідно приділити принципам господарського права як головним засадам, що повинні визначати загальні правила побудови господарського законодавства.

Висновки. 1. На рівні основного галузевого кодексу необхідно закріпити принципи, які б визначали загальні концептуальні засади, на яких повинні будуватись всі нормативно-правові акти, що регулюють господарські правовідносини, та на підставі яких повинно здійснюватись тлумачення як норм самого кодексу, так і інших правових актів господарського права.

2. Визначаючи галузеві принципи господарського права, необхідно починати зі специфіки самої галузі права, яка має комплексний характер відносин предмета регулювання та, відповідно, й комплексний характер господарських правовідносин.

3. За допомогою принципів господарського права повинно здійснюватися поєднання по суті протилежних за своєю правовою природою приватного та публічного інтересів, одночасна наявність яких є наслідком комплексного характеру галузі господарського права.

4. Важливе значення має правильне визначення наявності приватного або публічного інтересу у реальних правовідносинах та знаходження оптимального співвідношення між ними.

5. Принцип оптимального співвідношення приватних та публічних інтересів повинен бути одним із принципів господарського права.

6. Досягнення принципу оптимального співвідношення приватних та публічних інтересів можливо через застосування загального принципу пропорційності.

7. При визначенні принципів господарського права необхідно врахувати правовий характер господарських відносин, які є предметом господарсько-правового регулювання.

До предмета господарсько-правового регулювання входять три абсолютно різні за правовою природою групи відносин, які не можуть бути змішані між собою. Це вимагає відповідної класифікації галузевих принципів господарського права на господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини.

8. Змістовна основа принципів господарського права повинна будуватись на загальних принципах функціонування ринкової економіки.

9. Економічний принцип повинен ставати правовим у тому випадку, коли його порушення зможе мати негативні для суспільства та економічної системи наслідки. В цьому випадку повинна відбуватись своєрідна «конвергенція» економічних і правових принципів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеев С. С. Общая теория права : учебник / С. С. Алексеев. – М. : Проспект, 2008. – 565 с.
2. Бержель Ж. Общая теория права / Жан-Луи Бержель. – М. : Тип. Липец. изд., 2000. – 576 с.
3. Задохайло Д. В. Правові засади формування та реалізації економічної політики держави : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04 / Д. В. Задохайло. – Харків, 2013. – 38 с.
4. Колодій А. М. Принципи права України : монографія / А. М. Колодій. – Київ : Юрінком Інтер, 1998. – 207 с.
5. Петришин О. В. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. – Харків : Право, 2015. – 366 с.
6. Щербіна В. С. Публічні й приватні інтереси в господарських відносинах [Електронний ресурс] / В. С. Щербіна // Приват. право і підприємництво. – 2014. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ppip_2014_13_9.pdf.
7. Щербіна В. С. До питання щодо принципів господарського права [Електронний ресурс] / В. С. Щербіна // Вісн. півден. регіон. центру Нац. акад. прав. наук України. – 2014. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=vprc_2014_1_10.

REFERENCES

1. Alekseev S. S. (2008). *Obschaya teoriya prava: uchebnik*. M. Prospekt.
2. Berzhel Zh. (2000). *Obschaya teoriya prava*. M. Tipografiya Lipetskogo izdatelstva.
3. Zadykhaylo D. V. (2013). *Pravovi zasady formuvannia ta realizatsii ekonomichnoi polityky derzhavy: avtoreferat... d-r yurydychnykh nauk*. Kharkiv. MON Ukrainy Nats. un-t «Yurydychna akad. Ukrainy im. Ya. Mudroho».
4. Kolodii A. M. (1998). *Pryntsypy prava Ukrainy : monohrafiia*. Kyiv. Yurinkom Inter.
5. Petryshyn O. V., Pohrebniak S. P., Smorodynskyi V. S. (2015). *Teoriia derzhavy i prava*. Pidruchnyk. Kharkiv. Pravo.

6. Shcherbina V. S. (2014). Publichni y pryvatni interesy v hospodarskykh vidnosynakh Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo. Retrieved from: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ppip_2014_13_9.pdf.
7. Shcherbina V. S. (2014). Do pytannia shchodo pryntsyviv hospodarskoho prava. Visnyk pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy. Retrieved from: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=vprc_2014_1_10.

Стаття надійшла до редакції 16.02.2017.

Т. А. ЛАВРЕНЮК

аспірант кафедри господарського права Національного юридического університета імені Ярослава Мудрого, Харків

ПРИНЦИПЫ ХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРАВА КАК СРЕДСТВО ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

В статье очерчен круг вопросов, которые подлежат разрешению с целью увеличения возможности практического применения принципов права и повышения эффективности всего хозяйственно-правового механизма. Обращается внимание на специфику хозяйственного права как отрасли права, что необходимо учитывать при определении и классификации его принципов. Подчеркнута особая связь хозяйственного права с экономикой и необходимость содержательного наполнения принципов хозяйственного права на основе общих принципов функционирования рыночной экономики.

Ключевые слова: принципы права, принципы хозяйственного права, функции принципов хозяйственного права.

T. A. LAVRENUK

PhD. Student of the Economic Law Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv

PRINCIPLES OF ECONOMIC LAW AS A MEANS OF LEGAL REGULATION

Problem setting. The effectiveness of legal regulation depends on a number of factors but to a large extent on principles of law.

The value of principles of law is that they are able to simultaneously determine the content of system of law and its structural elements, be a means to interpret the legal norms

and be directly the regulator of legal relations. Bridging gaps in the law has been relevant to economical law. This is due to the rapid dynamics of development of economic relations and steady improvement of the management areas. Principles of law affect on the rulemaking process and the law enforcement process.

Recent research and publications analysis. Scientific-theoretical base of research are the works of such famous scientists: S. S. Alekseev, G. L. Znamenskiy, A. M. Kolodiy, V. K. Mamutov, S. P. Pohrebnyak, V. S. Shcherbina.

Paper objective. The article's purpose is to clarify specificities of the branch of business law that should be reflected in the principles of business law and their system.

Paper main body. Economic law being a complex branch of law combines public and private law. Accordingly, such a dichotomy of law should identify the specific principles that combined conflicting interests.

The correct identification of the availability of private or public interest in real relationships is important. The principle of the optimal balance of private and public interests must be one of the principles of economic law.

The subject of economic and legal regulation includes three completely different groups in legal nature that can not be mixed together. Sectoral principles of economic law can be divided into economic production, organizational-economic and internal-economic relations. Economic law has a close relationship with economics and therefore the meaningful basis of principles should be based on the general principles of the market economy functioning.

The economic principle will become legal if its violation has negative consequences for society and the economic system. And in this case, there must be a kind of "convergence" of economic and legal principles.

Conclusions of the research. In the light of the special importance principles of law there is a need to consolidate it at the level of basic sectoral code.

Short Abstract for an article

Abstract. The range of issues to be resolved in order to provide practical sense to the principles of economic law and to enhance the effectiveness all economic and legal mechanism is identified in this article. Author drew attention to specific and complex character of the branch of economic law, that shall be taken into account in the definition and classification of its principles. The author poses the question of the possibility of a harmonious combination of public and private interests through the principles of law. The special relationship of economic law with the economics and the need to build a meaningful basis for the principles of economic law on the general principles of the market economy functioning are underlined.

Key words: principles of law, principles of economic law, functions of principles of economic law.